

ІНДЕКС ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ

У статті узагальнено й систематизовано теоретичні підходи до визначення й оцінки людського розвитку, обґрунтовано важливість комплексної оцінки людського розвитку, визначено основні проблеми людського розвитку в Україні, проаналізовано світові тенденції людського розвитку, визначено місце та перспективи України на міжнародній шкалі людського розвитку, запропоновано низку заходів щодо покращення ситуації в Україні.

Ключові слова: розвиток, індекс людського розвитку, економічні реформи, рейтинг людського розвитку, пріоритетні напрями розвитку, соціальна сфера, міжнародні тенденції.

За сучасних умов, поряд з економічним зростанням, людський розвиток є одним з найважливіших індикаторів розвитку держави. У ХХ ст. науково доведено, що соціальні фактори мають визначальний вплив на економічне зростання, що спричинило низку нових досліджень у сфері людського розвитку.

На шляху до євроінтеграції й реформування економічної та соціальної сфер дуже важливо визначити пріоритетні напрями для подальшого розвитку України. Саме аналіз основних показників людського розвитку дасть змогу виявити слабкі місця національної економіки, зокрема визначити першочергові потреби суспільства як об'єкта і предмета розвитку економіки та виділити основні групи країн, на чий досвід слід орієнтуватися при прийнятті рішень.

Наукова актуальність і недостатня вивченість проблеми значної відсталості за рівнем людського розвитку країн, що розвиваються, від високорозвинених країн, а також необхідність вирішення проблеми незбалансованості показників людського розвитку в Україні обумовили вибір теми дослідження.

Метою дослідження є систематизація поглядів на людський розвиток, огляд основних світових тенденцій людського розвитку, визначення місця України на міжнародній шкалі людського розвитку. Для досягнення мети поставлено і послідовно вирішено такі завдання:

1. Розглянути і проаналізувати еволюцію поглядів представників різних економічних шкіл на економічне зростання.
2. Визначити, що саме є кінцевою метою розвитку суспільно-економічних відносин у сучасних концепціях розвитку: економічне зростання чи людський розвиток.
3. Виділити основні світові тенденції людського розвитку.

4. Визначити проблеми людського розвитку в Україні та запропонувати заходи щодо їх вирішення.

5. Проаналізувати становище та перспективи України за рівнем людського розвитку на світовій арені.

Питання людського розвитку завжди було актуальним і розглядалося практично всіма економічними школами та напрями. Воно еволюціонувало поряд з такими категоріями, як економічне зростання, продуктивність праці, й за сучасних умов розглядається економістами як основа функціонування економічної системи світу, а також кінцева мета економічного розвитку. Варто зазначити, що людський розвиток не завжди визначався науковцями як рушійний чинник усіх економічних і соціальних процесів, а розглядався як один з їхніх факторів впливу.

Класична школа політекономії визначає людину і її здатність вдосконалюватися в контексті пошуку відповіді на запитання про природу багатства [1]. Т. Мальтус у праці «Досвід про закон народонаселення» розглядає причини зростання добробуту населення, прогрес суспільства, людину та її працю як фактори, що сприяють розвитку економіки [2].

З появою висококваліфікованого прошарку працівників, здатних приймати інноваційні рішення, керувати, у процесі праці використовувати знання іноземних мов тощо, з'явився новий термін – людський капітал. Цей вид капіталу потребував значних інвестицій, але швидко окупувався, створюючи значну додану вартість.

За сучасних умов вивченням людського капіталу займається багато вчених, як зарубіжних, так і вітчизняних. Найбільший внесок у дослідження цієї проблеми зробили Т. Шульц і Г. Беккер. Вони припускають, що між інвестиціями в людський капітал і продуктивністю праці існує

тісний зв'язок. Продуктивність праці сприяє зростанню доходів населення, що стає стимулом надалі інвестувати у здоров'я та освіту, і таким чином збільшується національний дохід [3].

До середини ХХ ст. більшість учених отожнювали поняття людського розвитку та розвитку економіки, а зростання рівня життя населення вважалося наслідком росту виробництва в країні. Теоретично початковою метою розвитку економіки завжди був розвиток людини, підвищення соціальних стандартів, покращення умов життя. З другого боку, вченими людина розглядалась як засіб праці, її діяльність спрямовувалась виключно на підвищення продуктивності праці, покращення показників валового національного продукту. Основна дилема людського розвитку – це питання, що саме є кінцевою метою функціонування економіки, а що засобом її досягнення: економіка має розвиватися для розвитку суспільства, або ж суспільство має покращувати показники продуктивності для розвитку економіки. 60-ті роки ХХ ст. показали, що багато країн, що розвивалися, досягли високих темпів економічного зростання, але соціальний розвиток майже не покращився, таким чином, постала нова проблема, варта досліджень: припущення науковців про те, що економічне зростання є рушійною силою людського розвитку, поставлено під сумнів. Саме нова теорія розвитку створила новий погляд на економічне зростання, в центрі якого постає людина.

Попередником теорії людського розвитку стала концепція базових потреб, що в 1976 р. стала основою для доповіді Міжнародної організації праці «Зайнятість, зростання і базові потреби» [4; 5]. Концепція базових потреб наголошувала на тому, що державна політика має бути спрямована на забезпечення доступу населення до соціальних послуг та товарів.

Махбуб уль Хак у своїй праці «Теорія суспільного розвитку і концепція людського розвитку» пише, що концепція людського розвитку насправді є всеохопною концепцією розвитку, яка включає як цілі, так і засоби, як продуктивність, так і справедливість, як економічний, так і соціальний розвиток, як матеріальні блага, так і соціальне забезпечення [5]. У її рамках було розроблено індекс людського розвитку – інтегральний показник людського розвитку, що включає три основні складові: освіту, здоров'я і рівень доходу населення. Подальші дослідження допомогли скоригувати ці індикатори розвитку на показники гендерної нерівності, соціальної нерівності тощо.

Звіти ООН про індекс людського розвитку у світі зазвичай запізнюються на два роки, оскільки вимагають міжнародного зіставлення після публікації даних національними статистичними службами. Таким чином, в останній доповіді за 2013 р. представлено дані, розраховані за підсумками 2011–2012 рр. [6].

Отже, за останніми даними, позицію лідера тримає Норвегія з індексом 0,955. Хоча це одна з найдорожчих країн світу, але й рівень життя, і зарплатня відповідні. Бідних тут практично немає, а так звані «класові» відмінності виражені дуже слабо. Добробут населення значною мірою залежить від нафто- і газодобувної та нафтопереробної промисловості, оскільки Норвегія – один з найбільших у світі і найбільший у Західній Європі виробник і експортер вуглеводнів. У країні традиційно низька інфляція і безробіття в порівнянні з рештою Європи. Рівень тривалості життя в цій державі один з найвищих у світі – 81,3 року [6].

У десятку лідерів рейтингу – країн з дуже високим рівнем розвитку – увійшли: Австралія, Сполучені Штати Америки, Нідерланди, Німеччина, Нова Зеландія, Ірландія, Швеція, Швейцарія і Японія [6].

Найкращу ж динаміку розвитку в минулому році продемонструвала Лівія, піднявшись на 23 сходинки у рейтингу з 87 на 64 місце, ставши першою країною Африканського континенту, яка випередила Україну, лише за 1 рік вийшовши з кризи 2011 р. та підвищивши свій індекс з 0,725 до 0,769, а найгірша динаміка за досліджуваним індексом належить Португалії – 3 позиції, яка закріпилася на 43 місці [7].

Останні місця в рейтингу посіли неблагополучні країни з найнижчим рівнем розвитку: Буркіна-Фасо, Чад, Мозамбик, Нігер і Демократична Республіка Конго (останні місця з ІЛР 0,304). Тривалість життя в цих країнах – від 40 до 50 років, низька грамотність (не більше 30 % населення вміє читати і писати) і доходи. Ситуація загострюється ще й збройними конфліктами у регіонах [6].

Доповідь про людський розвиток 2013 р. присвячена посиленню впливу країн Півдня на глобальний розвиток, який носить усеосяжний характер, і має назву «Піднесення Півдня: людський прогрес у різноманітному світі». Стрімкий прогрес спостерігається в деяких найбільших країнах: Бразилії, Індії, Індонезії, Китаї, Мексиці, Південно-Африканській Республіці та Туреччині. Але значний прогрес також спостерігається і в малих економіках: Бангладеш, Гана, Маврикій, Руанда, Таїланд, Чилі. Уперше за 150 років сукупний обсяг виробництва трьох провідних економік

світу, що розвиваються (Бразилії, Індії та Китаю), майже дорівнює сумі ВВП країн, які здавна займають провідні позиції серед промислово розвинутих держав Півночі – Німеччини, Італії, Канади, Великої Британії, США і Франції. Це різко змінює баланс глобальної економічної потужності. У 1950 р. Китай, Індія і Бразилія представляли лише 10 % світової економіки, тоді як на частку цієї шістки традиційних промислових лідерів Півночі припадало більше половини. А до 2050 р., згідно з прогнозами, на частку Китаю, Індії та Бразилії, разом узятих, припадатиме рівно 40 % усього світового обсягу виробництва, що значно перевищує прогнозований сукупний обсяг виробництва нинішньої Великої сімки [6].

Хоча Україна в 2009–2012 рр. стабільно підвищує індекс людського розвитку, проте в рейтингу країна опустилася з 69-ї позиції у 2010 р., 76-ї з показником 0,737 у 2011 р. до 78-ї у 2012 р. з показником 0,740. Поділяємо 78 місце із Македонією. За критеріями досліджуваного індексу в нашій країні найкращий стан справ з освітою та грамотністю (29 місце у світі), помітно гірші зі здоров'ям та довголіттям, а найгірший стан з рівнем життя (економічним розвитком) [7].

Якщо порівняти показники України з різними групами країн, то Україні варто переглянути політику та зробити висновки. Із європейських країн позаду залишилися лише Молдова та Боснія і Герцеговина з індексами 0,660 та 0,735 відповідно. Хоча на момент здобуття Україною незалежності індекс людського розвитку був вищий, аніж європейський та центральноазійський (0,714 проти 0,701) [7].

Після розпаду СРСР колишні республіки отримали власну державність, власну економіку, якій уряди мусили дати раду. Проте з 1990 по 2000 р. відбулися деструктивні процеси, які негативно відбилися на показниках індексу (рис. 1).

Перше десятиліття незалежності Україна порівняно з іншими пострадянськими республіками пережила найбільш болісно. Литва та Росія, як бачимо, мали однакові стартові позиції (0,732 і 0,730 відповідно), та модель управління державою, обрана прибалтами, в якісному плані кардинально відрізнялася від України й Росії, що відразу позначилося на індексі людського розвитку, який, навпаки, зріс у перше десятиліття до 0,756, а в наступні 5 років з показником 0,802 Литва перетнула межу категорії дуже високого індексу розвитку людського потенціалу [7].

Росія в рейтингу посідає 55 місце, знаходиться в середині списку високорозвинутих держав. У цілому, на показники Росії негативно впливають соціальна нерівність, екологічні проблеми, а також низька тривалість життя, властива швидше неблагополучним країнам. Наприклад, за цим показником Росію вже обігнали такі держави, як Ірак і Бангладеш. Автори дослідження вказують, що в Росії (та інших країнах-експортерах нафти і газу на пострадянському просторі) робиться дуже сильний акцент на використанні природних ресурсів, а не на диверсифікації економіки, що може серйозно вплинути на стійкість і стабільність людського розвитку в наступні роки. Слід зазначити, що Росія, однак, поки що випереджає в рейтингу своїх сусідів по БРІК. Серед найбільших держав зі швидкозростаючою економікою Бразилія посідає в рейтингу 85 місце, Китай – 101, а Індія – 136 [6].

Варто зазначити, що серед країн СНД, які мають подібну ситуацію з Україною, Грузія та Білорусь активно прогресують за останні роки. Зокрема, Білорусь зробила значний стрибок з 2005 р. по 2012 р., причому, криза її економіки практично не торкнулася, і з теперішньою динамікою

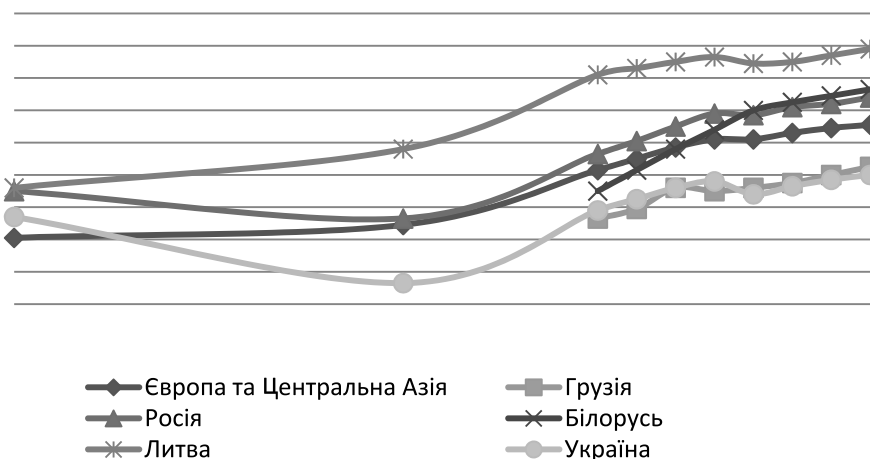

Рис. 1. Динаміка показників індексу розвитку людського потенціалу в 1990–2012 рр. [7]

країні залишилося практично 2 роки до дуже високого показника [7]. Серед країн колишнього СРСР ситуація має такий вигляд (рис. 2).

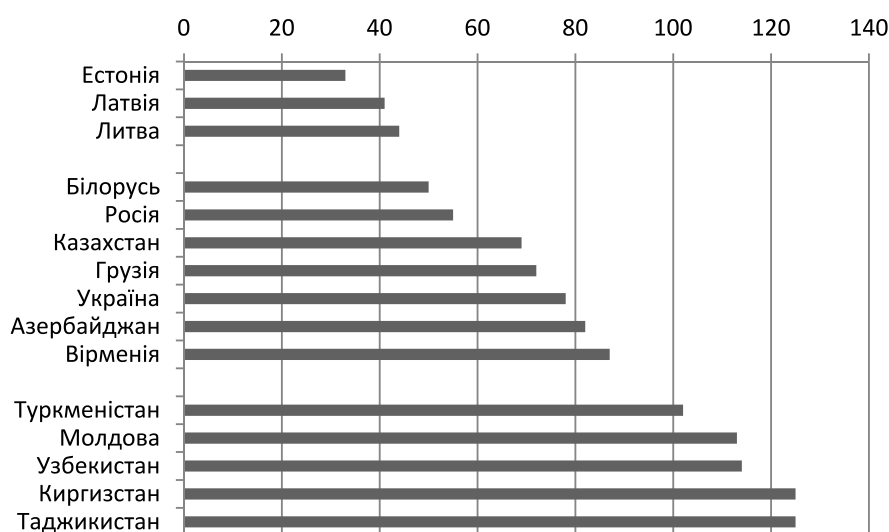

Рис. 2. Рейтинг країн колишнього СРСР за ІЛР
Джерело: розроблено автором на основі [6].

До групи країн з високим показником індексу увійшли: Білорусь (50 місце), Росія (55), Казахстан (69), Грузія (72), Україна (78), Азербайджан (82) і Вірменія (87). Інші пострадянські держави включено до групи країн із середнім рівнем розвитку: Туркменістан (102 місце), Молдова (113 місце – найнижчий показник у Європі), Узбекистан (114), Киргизстан (125) і Таджикистан (125). З усіх держав колишнього СРСР тільки країни Балтії змогли увійти до першої групи держав з дуже високим рівнем людського розвитку: Естонія посідає 33 місце, Латвія – 41, Литва – 44 [6].

І хоча серед колишніх республік СРСР Україна не на останніх позиціях, проте з її потенціалом державі є куди розвиватися. Серед факторів індексу людського розвитку Україну «втягує» рівень освіти, що завжди позитивно впливав на імідж країни. Проте економічні показники, які визначають рівень життя населення (0,615 – Україна, для порівняння в нашій сусідки Білорусі – 0,723), негативно позначаються на індексі розвитку людського потенціалу, відкидаючи нашу державу в рейтингу до середньостатистичних показників латиноамериканських держав. Тому стає зрозумілим, що за умови погіршення якості освіти (доступності), збереження сучасного стану економіки та медицини – наша країна, географічно знаходячись у Європі, надалі поступатиметься у світових рейтингах країнам з менш розвинених частин світу [7].

Такі дослідження варто розвивати з огляду на сьогодишню ситуацію в країні, а саме потребу вибору вектора геополітичного руху. Так,

країні потрібно прагнути кращих стандартів, орієнтуватися на країни з вищими показниками, що рухаються шляхом якісних змін, інтенсивного розвитку економіки. Проте Україна, маючи значний потенціал, співпрацю з іншими країнами повинна будувати на рівноправних партнерських засадах. А високорозвинені країни сприйматимуть Україну як рівноправного партнера лише тоді, коли всередині країни буде наведено лад, розвиватимуться демократичні засади, а низку проблем – корупцію, політичну заангажованість економіки та багато інших – буде подолано.

Отже, людський фактор є одним з найважливіших факторів соціально-економічного прогресу, адже було виявлено, що економічне зростання не завжди сприяло розвитку людського потенціалу, а навпаки, часто поставивши за мету економічний розвиток, держава виснажувала людські ресурси та ігнорувала соціальні проблеми, що призводило до спаду економіки.

Саме людський розвиток має бути кінцевою метою економічного розвитку, тому держава повинна дбати про населення й постійно стимулювати його розвиток, покращуючи умови життя, розширюючи коло свобод та можливостей людини, що в результаті забезпечить економічне зростання й створення нових умов для людського розвитку.

Останніми роками Україна втрачає свої позиції в рейтингах ІЛР, що можна пояснити

погіршенням ситуації з економічною складовою індексів, а також активним розвитком багатьох африканських, арабських та азійських країн, лінія тренду розвитку яких має значно більший кут нахилу, що говорить про подальше погіршення ситуації в Україні на фоні інших країн. Щоб покращити освітню й соціокультурну складові людського розвитку і складову охорони здоров'я, держава спочатку мусить вирішити проблему бідності в країні, розробивши

програму комплексного розвитку економіки та покращення інфраструктури, а тоді вже підвищувати соціальні стандарти.

Результати дослідження дають змогу зробити висновок, що всі сфери діяльності держави й суспільства мають бути спрямовані на досягнення вищого рівня розвитку населення. Здобуті результати відкривають простір для подальших наукових досліджень у сфері оцінки людського розвитку.

Список літератури

1. Юхименко П. І. Історія економічних учень [навчальний посібник] / П. І. Юхименко, П. М. Леоненко. – К. : Знання-Прес, 2005. – 583 с.
2. Мальгус Т. Опыт о законе народонаселения / Т. Мальгус. – М. : Эколов, 1992. – 112 с.
3. Безтелесна Л. І. Людський розвиток: підходи до трактування суті та умов його забезпечення / Л. І. Безтелесна // Економіка України. – 2009. – № 7. – С. 4.
4. Людський розвиток регіонів України: аналіз та прогноз [колективна монографія] [Електронний ресурс] / за ред. Е. М. Лібанової. – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2007. – 367 с. – Режим доступу: http://www.idss.org.ua/rozvitok_regioniv.pdf.
5. Ташпулатова Л. М. Теорія суспільного розвитку і концепція людського розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.undp.uz/ru/download/index.php?type=publication&id=150&parent=2858&doc=99143>.
6. ООН опублікувала індекс людського розвитку в країнах світу за 2013 рік, Центр гуманітарних технологій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gtmarket.ru/news/2013/03/14/5622>.
7. Індекс розвитку людського потенціалу 2013 (рейтинг України) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://infolight.org.ua/content/indeks-rozvitku-lyudskogo-potencialu-2013-reyting-ukrayini>.

M. Nahirnyak, U. Shved

HUMAN DEVELOPMENT INDEX

Theoretical approaches to definition and assessment of human development were systematized and generalized. The importance of complex investigation of human development was determined. Main problems of human development in Ukraine were investigated. Main world human development tendencies were analyzed. The position and perspectives of Ukraine on international human development scale were defined and analyzed. Essential measures for improving situation were offered.

Keywords: development, Human development index, economical reforms, human development rating, priority areas of development, social sphere, international tendencies.

Матеріал надійшов 05.02.2014